

ФОРМИ ПОРУШЕННЯ ПРАВА ЗАСУДЖЕНОГО ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

FORMS OF VIOLATION OF THE RIGHT OF A CONVICTED PERSON SENTENCED TO DEPRIVATION OF LIBERTY TO LEGAL AID

Карпова Н.Ю., к.ю.н.,
доцент кафедри права

Заклад вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»

Забарний Г.Г., к.ю.н., доцент,
професор кафедри права

Заклад вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»

Опублікована стаття призначена для дослідження такого питання, як форми порушення права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу. Запропонована стаття розглядає такі питання, як порядок отримання засудженим до позбавлення волі правової допомоги під час відбування ним покарання, обов'язки адміністрації установи виконання покарань по дотриманню прав засудженого до позбавлення волі, обов'язки адміністрації установи виконання покарань по організації життя засудженого до позбавлення волі із дотриманням його конституційних прав.

У статті розробляються такі поняття, як засуджений до позбавлення волі, правова допомога засудженим до позбавлення волі, види правової допомоги, захист, представництво, особа, яка має право надавати правову допомогу, захисник, представник, законний представник, фахівець у галузі права, який представляє засуджену особу в Європейському суді з прав людини.

Головна увага приділяється дотриманню адміністрацією установ виконання покарань права засудженого до позбавлення волі на зв'язок, спілкування і побачення з особами, які надають йому правову допомогу, з можливістю перевірки за власним бажанням особами, які надають правову допомогу засудженому до позбавлення волі, стану свого підзахисного. Основна ідея даної статті стосується таких питань, як визначення порушення права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу як перешкоди для правомірної діяльності захисника, представника та/або законного представника засудженого до позбавлення волі по наданню йому правової допомоги під час відбування ним покарання, визнання Кримінальним Кодексом України потерпілими захисника та/або представника засудженого до позбавлення волі у випадку порушення права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу та встановлення кримінальної відповідальності за порушення конституційного права засудженого до позбавлення волі на отримання правової допомоги як у формі захисту, так і у формі представництва, за ст. 397 Кримінального Кодексу України.

Ключові слова: засуджений до позбавлення волі, право засудженого до позбавлення волі на правову допомогу, захисник, представник, право засудженого до позбавлення волі мати побачення в установах виконання покарань, службові обов'язки адміністрації установ виконання покарань, кримінально-правова охорона прав засудженого до позбавлення волі.

The published article is determined for studying such a question as the forms of violation of the right of a convicted person sentenced to deprivation of liberty to legal aid. The suggested article includes observing such questions as the procedure for obtaining legal aid for those sentenced to deprivation of liberty, the duties of the administration of the penal institution in respect of the rights of the person sentenced to deprivation of liberty, responsibilities of the administration of the penal institution in organizing the life of a person sentenced to deprivation of liberty.

The article produces such notions as convicted person sentenced to deprivation of liberty, legal aid for those sentenced to deprivation of liberty, types of legal aid, protection, representation, a person who has the right to provide legal aid, defender, representative, legal representative, a legal professional who represents a convicted person at the European Court of Human Rights.

The main attention is given to the observance by the administration of penal institutions of the right of the person sentenced to deprivation of liberty to contact, communicate and see persons who provide him with legal aid with the possibility of checking the condition of their client by persons who provide legal aid to a person sentenced to deprivation of liberty. The key note concerns such issues as determination of the violation of the right of the person sentenced to deprivation of liberty to legal aid as an obstacle to the legitimate activity of the defender and/or representative of the person sentenced to deprivation of liberty, the recognition by the Criminal Code of Ukraine of the defender and/or representative of the person sentenced to deprivation of liberty as victims in case of violation of the right of the person sentenced to deprivation of liberty to legal aid and the establishment of criminal liability for violation of the right of the person sentenced to deprivation of liberty to legal aid under Article 397 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: the person sentenced to deprivation of liberty, the right of the person sentenced to deprivation of liberty to legal aid, the defender, the representative, the right of a person sentenced to deprivation of liberty to be visited in the penal institutions, official duties of the administration of penal institutions, criminal law protection of the rights of a person sentenced to deprivation of liberty.

Постановка проблеми. Ст. 22 Конституції України проголошує що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані [1], ч. 2 ст. 64 Конституції України зауважує, що навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені ст. ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України [1]. Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу та є вільним у виборі захисника своїх прав [1]. Відповідно до ч. 3 ст. 63 Конституції України засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [1]. Так, засуджені до позбавлення волі користуються без будь яких суттєвих обмежень правами у сфері спадкування, шлюбно-сімейних, трудових та інших відносин [2, с. 6].

З наведеного випливає, що засуджені до позбавлення волі мають такі ж права на правову допомогу, як і всі інші люди. Незважаючи на те, що вони перебувають за ґратами, вони мають право на захист своїх прав та інтересів. Реалізація принципу «винний – покараний» не спрямована на втрату ними права на справедливий процес та належний рівень захисту. Забезпечення прав засуджених до позбавлення волі на правову допомогу є важливою складовою правової системи, що забезпечує дотримання прав людини та захист їхніх інтересів. Засуджені до позбавлення волі повинні мати право на правову допомогу в будь-якій стадії процесу, починаючи зі звернення до адвоката, а також на доступ до всіх необхідних документів та інформації про своє кримінальне провадження і реалізація даного права регламентована в українському законодавстві, зокрема в КВК України.

Необхідно звернути увагу на позицію ЄСПЛ по стану з наданням правової допомоги засудженим до позбавлення волі в Україні та його рекомендації щодо вдосконалення надання такої правової допомоги. У постанові по справі «Максименко проти України» ЄСПЛ визнав, що відмова засудженому до позбавлення волі заявнику в наданні юридичної допомоги під час провадження Верховному Суді України призвела до порушення підп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист основоположних прав та свобод і це обмеження прав заявника на захист було наслідком відсутності будь-якої процедури призначення захисника для надання безоплатної правової допомоги на тій стадії провадження, коли відповідно до КПК така правова допомога вже більше не була обов'язковою [3]. У постанові по справі «Радченко проти України» ЄСПЛ зазначив, що згідно з його практикою гарантії підп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист основоположних прав та свобод не припиняють своєї дії після закінчення провадження у суді першої інстанції [4].

28.04.2022 р. Україна подала офіційну заявку на членство в Європейському Союзі та почала процес офіційного вступу до ЄС. 23.06.2022 р. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. У Висновку Європейської Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі, ухваленому 17.06.2022 р. забезпечення належної динаміки судових справ та винесених вироків визначено одним з семи кроків, за умови виконання яких Україні було надано статус кандидата на членство в ЄС, тому усі нормативно-правові акти, які регламентують виконання Україною рішень ЄСПЛ стосовно порушень прав людини, в тому числі в сфері виконання покарань, сприяють гармонізації законодавства України та ЄС [5, с. 469]. Так само дотримання прав людини в сфері виконання покарань на практиці сприяє отриманню Україною членства в ЄС.

Слід зазначити, що Україна реагує на вказівки ЄС і поступово змінює законодавство в сфері виконання покарань в напрямку дотримання прав людини. Але саме змін у законодавстві для прогресу в дотриманні прав людини у сфері виконання покарань недостатньо, потрібно додержуватися прогресивних норм на практиці. Для цього держава має у своєму розпорядженні ефективний інструмент – кримінальне покарання за порушення прав людини, в даному випадку права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу. Отже, необхідно встановити можливі у сучасній практиці форми порушення права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу та чи встановлена українським законодавцем за них кримінальна відповідальність і яка.

Останніми науковими працями, які присвячені питанню права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу та його порушень, є праці Романова М. В. [6], Зарядюк З. В. [2]. Але усі ці дослідження оминули таке важливе питання, як форми порушення права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу та кримінально-правовий захист від них.

Актуальність теми. З урахуванням вищевикладеного актуальність дослідження полягає в необхідності аналізу форм порушення права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу та встановлення виду кримінально-правової відповідальності за них з урахуванням сучасного стану кримінального законодавства України.

Метою статті є встановлення і опис форм порушення права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу і визначення виду кримінально-правової відповідальності за них у відповідності з чинним станом кримінального законодавства України.

Викладення основного матеріалу дослідження. У КПК України право засудженого на захист підтверджується у загальному вигляді у ст. 20, відповідно до якої засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази,

брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника [7].

Відповідно до ч. 3 ст. 43 КПК України засуджений має права обвинуваченого, передбачені ст. ст. 42, 533-1 КПК України, в необхідному для його захисту обсязі [7]. П. 3 ч. 3 ст. 42 КПК України [7] надає обвинуваченому наступні права: на першу вимогу мати захисника і зустріч із ним з конфіденційним спілкуванням незалежно від часу та дня до першого допиту, після першого допиту – зустрічі без обмеження в часі та кількості у будь-який день; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених законодавством, на участь захисника у процесуальних діях; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження. Проте, з урахуванням спеціального режиму установ виконання покарань, детальна регламентація зустрічей захисника із підзахисним засудженим знаходиться не в КПК України, а в КВК України.

Важливим компонентом правового статусу засуджених, що надає йому особливого характеру, є його спеціальні права [2, с. 9]. Ч. 2 ст. 8, абз. 15 ч. 1 ст. 107 КВК України гарантують спеціальне право засудженого на правову допомогу, а також право на конфіденційні юридичні консультації (побачення) із: 1) захисником у кримінальному провадженні; 2) адвокатом; 3) законним представником, який представляє особу під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, адміністративних, цивільних, господарських справ у суді; 4) юристом або фахівцем у галузі права, який представляє особу в Європейському суді з прав людини; 5) захисником, який представляє особу в Міжнародному кримінальному суді. Якщо засуджений є неповнолітнім, до цього переліку додається його законний представник [8]. Усі особи з даного переліку мають різні процесуальні статуси, але вони об'єднані своєю головною функцією, яка у них є спільною – функцією надання правової допомоги засудженому.

Слід зауважити, що правова допомога є збірним поняттям, яке поділяється на захист та представництво. Карпова Н. Ю. визначає право на захист у кримінальному провадженні як сукупність прав, що надаються особі, яка може обвинувачуватись в майбутньому чи обвинувачується чи обвинувачувалась у вчиненні кримінального правопорушення, або визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення [9, с. 44]. Також Карпова Н. Ю. вважає, що представництво є охороною законних прав і інтересів особи, яку представляє представник і яка не спрямована на захист від можливого чи вже наявного обвинувачення чи підозри [9, с. 50]. Хоча засуджена до позбавлення волі особа вже визнана судом винною, вона може мати потребу в захисті під час апеляційного чи касаційного провадження. Якщо засуджена до позбавлення волі особа потребує допомоги законного представника, вона потребує її до свого повноліття.

Відповідно до ст. 8 КВК України [8] засуджений має право на одночасне побачення не більш як з двома особами з вищенаведеного переліку. Відповідно до ст. 8, ч. 2 ст. 24, ч. 3 ст. 110 КВК України засуджений має право на побачення з особами з вищенаведеного переліку, без обмеження в часі та кількості у будь-які дні у будь-який час з 8 години до 20 години за власною ініціативою та/або ініціативою особи (осіб), на побачення з якою (якими) він має право та яка (які) прибула (прибули) до нього, але якщо побачення заплановано здійснити у вихідні, святкові, неробочі дні, особи, які надають правову допомогу, повинні не пізніше як за 24 години до візиту письмово повідомити про це адміністрацію установи виконання покарань [8]. Відповідно до ст. 8 КВК України не є підставою для відмови адміністрацією установи виконання покарань, у побаченні засудженого із особами з вищенаведеного переліку, наявність письмової відмови засудженого від такого побачення [8]. Відмова з цієї підстави адміністрації установи виконання покарань, в забезпеченні такого

побачення тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Також якщо ініціатором побачення є особи з вищенаведеного переліку, але засуджений відмовляється від такого побачення, адміністрація установи виконання покарань зобов'язана організувати таке побачення із засудженим. Відповідно до ст. 8 КВК України [8] така ж організація побачення з засудженим осіб, які надають йому правову допомогу, входить в обов'язки адміністрації закладу охорони здоров'я, в якому на лікуванні перебуває засуджений, з додатковим обов'язком дати доступ до засудженого особам, які надають йому правову допомогу, якщо засуджений не може за медичними показаннями спілкуватися з особами, які до нього прибули. Крім того, у разі перебування на лікуванні у закладах охорони здоров'я засуджений має право на короткострокові побачення [8]. Відповідно до ч. 3 ст. 95 КВК України засуджені до позбавлення волі під час тримання у дільниці карантину, діагностики та розподілу мають право на побачення з метою отримання правової допомоги [8].

Побачення засудженого з особами, які надають йому правову допомогу, може фіксуватися відеофіксацією за умови повідомлення про це засудженого, але аудіофіксація такого побачення забороняється. Присутність персоналу установи виконання покарань при такому побаченні можлива виключно за письмовою заявою засудженого та/або осіб, які надають йому правову допомогу.

Для засуджених іноземців і осіб без громадянства функцію правової допомоги виконують також дипломатичні представництва і консульські установи своїх держав або держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародні органи чи організації, які здійснюють їх захист, тому засуджені іноземці і особи без громадянства мають право на побачення з працівниками цих інституцій відповідно до ч. 3 ст. 8 КВК України [8].

Отже, порушення права засудженого до позбавлення волі на побачення із особою (ами), яка (які) надає (надають) йому правову допомогу, може бути вчинено лише працівниками установи виконання покарань наступним чином: 1) безпідставної відмови у такому побаченні; 2) аудіофіксації такого побачення; 3) таємної від засудженого до позбавлення волі відеофіксації такого побачення; 4) присутність персоналу установи виконання покарань при такому побаченні без письмової заяви про їх присутність від засудженого до позбавлення волі та/або осіб, які надають йому правову допомогу. Усі ці варіанти полягають у порушенні вимог ст. ст. 8, 24, 95 КВК України [8] відповідно до організації побачень засуджених до позбавлення волі із із особою (ами), яка (які) надає (надають) йому правову допомогу. Оскільки тільки працівники установ виконання покарань мають обов'язки та повноваження щодо організації таких побачень, тільки вони можуть у цьому випадку порушити право засудженого до позбавлення волі на правову допомогу.

Відповідно до ч. 3 ст. 110 КВК України побачення засуджених до позбавлення волі із із особою (ами), яка (які) надає (надають) йому правову допомогу забезпечується при пред'явленні особою, яка надає правову допомогу, документа, що посвідчує особу, та одного з документів, визначених статтею 50 КПК України, або довіреності, договору із засудженим чи договору з його родичами про представлення інтересів засудженого в Європейському суді з прав людини, копії ухвали про залучення особи як законного представника або інших документів, що підтверджують їх право на таке побачення із засудженим [8]. Тому вимога адміністрації виховної чи виправної колонії до особи, яка надає засудженому до позбавлення волі правову допомогу, пред'явити не передбачені ч. 3 ст. 110 КВК України [8] документи є порушенням права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу.

Ст. 20-1 КВК України забезпечує постійний зв'язок засуджених до позбавлення волі із особами, які нада-

ють їм правову допомогу, зобов'язуючи адміністрацію установи виконання покарань невідкладно (не пізніше як за 24 години) письмово або шляхом надсилання листа на електронну пошту скриньку інформувати осіб, які надають правову допомогу засудженим до позбавлення волі, про переведення засудженого до позбавлення волі для подальшого відбування покарання з однієї виправної колонії до іншої, а також невідкладно – після його (їх) фактичного прибуття до установи виконання покарань. В інформаційному листі зазначаються ініціатор прийнятих рішень стосовно засудженого, правове обґрунтування таких рішень, інформація щодо місця перебування засудженого (кінцевий пункт переведення), підстави та дата зміни місця перебування засудженого, а також підстави зміни правового, процесуального статусу засудженого [8]. Відсутність відправлення адміністрацією установи виконання покарань такого листа до особи, яка надає засудженому до позбавлення волі правову допомогу, чи відсутність усієї обов'язкової відповідно до закону інформації у такому листі є порушенням права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу.

Хоча право засудженого до позбавлення волі на правову допомогу включає в себе право на захист, автори вимушені констатувати, що право засудженого до позбавлення волі на захист не знаходиться під кримінально-правовою охороною КК України, оскільки ст. 374 КК України «Порушення права на захист» захищає тільки право підозрюваного, обвинуваченого на захист [10]. Але якщо підійти до цієї проблеми з іншого боку і згадати про те, що особи, які надають засудженому до позбавлення волі правову допомогу, у переважній більшості мають процесуальний статус захисників чи представників, то стає зрозумілим, що порушення права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу перешкоджає їх законній процесуальній діяльності. Тому необхідно визнати, що при порушенні права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу, не тільки засуджений до позбавлення волі має бути потерпілим, а і особи, які надають засудженому до позбавлення волі правову допомогу, та мають процесуальний статус захисника чи представника. Ст. 397 КК України «Втручання в діяльність захисника чи представника особи» встановлює кримінально-правову охорону захисника та представника від перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги [10].

Висновки. З вищевикладеного випливає, що у випадку порушення права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу КК України визнає потерпілими захисника та/або представника засудженого до позбавлення волі і охороняє правомірну діяльність захисника чи представника особи по наданню правової допомоги засудженому до позбавлення волі за допомогою використання ст. 397 КК України «Втручання в діяльність захисника чи представника особи» [10].

Також встановлено, що порушення права засудженого до позбавлення волі на правову допомогу може бути вчинено лише працівниками установи виконання покарань наступним чином: 1) безпідставної відмови у побаченні із особою, яка надає йому правову допомогу; 2) аудіофіксації такого побачення; 3) таємної від засудженого до позбавлення волі відеофіксації такого побачення; 4) присутність персоналу установи виконання покарань при такому побаченні без письмової заяви про їх присутність від засудженого до позбавлення волі та/або осіб, які надають йому правову допомогу; 5) вимогою адміністрації виховної чи виправної колонії до особи, яка надає правову допомогу, пред'явити не передбачені ч. 3 ст. 110 КВК України [8] документи; 6) відсутністю відправлення адміністрацією установи виконання покарань інформаційного листа до особи, яка надає правову допомогу, у передбачених ст. 20-1 КВК України [8] випадках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.11.2023).
2. Зарадюк З. В. Правовий статус засуджених: навчально-методичні рекомендації для студ. юридичного факультету. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2022. 32 с.
3. Справа «Максименко проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_785#Text (дата звернення: 20.11.2023).
4. Справа «Радченко проти України» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c41#Text (дата звернення: 20.11.2023).
5. Tokarieva K., Karpova N. Legal regulation of criminal liability for non-execution of ukrainian court's decision for which the state body is the debtor: current status. *The scientific paradigm in the context of technological development and social change*: Scientific monograph. Riga, Latvia, 2023. P. 456–483.
6. Романов М. В. Захист прав засудженого як правовий феномен. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 334–337.
7. Кримінальний Процесуальний Кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.11.2023).
8. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV : станом на 22 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 19.11.2023).
9. Карпова Н. Ю. Кваліфікація злочинів проти правосуддя : курс лекцій. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 179 с.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14> (дата звернення: 20.11.2023).